

І. Я. Зима,
к. мед. н., головний лікар комунального закладу,
"Рівненська обласна клінічна лікарня", м. Рівне
ORCID ID: 0000-0002-5063-949X

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.14.48

НАУКОВИЙ КОНЦЕПТ ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ

I. Zyma,
PhD in Medical Sciences, Chief Physician of the Municipal Institution,
"Rivne Regional Clinical Hospital", city of Rivne

THE SCIENTIFIC CONCEPT OF THE FORMATION OF MECHANISMS OF PUBLIC ADMINISTRATION AND THE IMPORTANCE OF HUMAN HEALTH

Метою дослідження є формування наукового концепту створення підходів до визначення механізмів державного управління та значення здоров'я людини на основі праць вчених.

У статті подано огляд процесу становлення сучасної концепції формування механізмів державного управління. Ця концепція ґрунтується на глибоких теоретичних і методологічних підходах, які закладалися стовпами наукової думки, починаючи з середини XVII ст. Концепція механізмів державного управління як одночасно і теоретична конструкція і практичний інструмент управління державою містять у собі філософський світогляд, соціальні критерії, економічні обґрунтування, юридичні аспекти. В статті доведено, що ця система може створюватися й існувати тільки ґрунтуючись на історичних аналогах і консолідації кращого досвіду з світової практики державного управління.

У статті досліджено онтологію механізмів державного управління. Зроблено висновок про виключно широкий світогляд мислителів, вчених, які закладали основи цієї науки. Ці фундатори науки державного управління проводили свої дослідження на широкій методологічній основі. Вони аналізували історичні, географічні, соціальні, філософські, економічні аспекти проблеми створення ефективних механізмів державного управління.

У статті доведено, що перші дослідження в цій області не торкалися механізмів у тому розумінні, яке сформувалося в сучасній науці. Методологічна основа досліджень механізмів державного управління була розрізненою і розглядала різні сфери державного управління. Вона відповідала основній науковій та професійній спеціалізації конкретного вченого. Формування нині цілісної науки державного управління дозволило об'єднати різні погляди в комплексну систему.

Фундатори науки державного управління проводили свої дослідження, розглядаючи історичні, географічні, соціальні, філософські, економічні аспекти проблеми створення ефективних механізмів державного управління.

У процесі проведення дослідження побудови сучасних механізмів державного управління доцільно розглянути вплив на це питання вчених, які представляють економічну школу.

The purpose of the study is to formulate a scientific concept of creating approaches to the definition of public administration mechanisms and the importance of human health based on the work of scientists.

The article gives an overview of the process of formation of a modern concept of the formation of mechanisms of state governance. This concept is based on the deep theoretical and methodological approaches that were laid by the pillars of scientific thought since the middle of the XVII century. The concept of state governance mechanisms as both a theoretical construction and a practical instrument of state governance includes a philosophical outlook, social criteria, economic justification, legal aspects. It is proved in the article that this system can be created and exist only on the basis of historical analogues and the consolidation of best practices from the world practice of public administration.

The article deals with the ontology of the mechanisms of state governance. The conclusion is made about the extremely wide outlook of thinkers, scientists, who laid the foundations of this science. These

founders of the science of public administration conducted their research on a broad methodological basis. They analyzed the historical, geographical, social, philosophical, and economic aspects of the problem of creating effective mechanisms of state governance.

It is proved in the article that the first studies in this area did not touch upon the mechanisms in the sense that formed in modern science. The methodological basis of the research of the mechanisms of state administration was distinct and considered various areas of public administration. It corresponded to the basic scientific and professional specialization of a particular scientist. The formation of the presently integrated science of state administration has allowed to combine different views into a complex system.

The founders of the science of state administration conducted their research, considering the historical, geographical, social, philosophical, and economic aspects of the problem of creating effective mechanisms of state governance.

In the process of conducting research on the construction of modern mechanisms of public administration, it is expedient to consider the impact on this issue of scientists representing the economic school.

Ключові слова: концепт, формування, механізми, державне, управління, здоров'я, людини.

Key words: concept, formation, mechanisms, state, management, health, human.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасна концепція формування механізмів державного управління ґрунтується на глибоких теоретичних і методологічних підходах, які закладалися стовпами наукової думки, починаючи з середини XVII ст. Концепція механізмів державного управління як одночасно і теоретична конструкція і практичний інструмент управління державою містять у собі філософський світогляд, соціальні критерії, економічні обґрунтування, юридичні аспекти. Така система може створюватися й існувати тільки ґрунтуючись на історичних аналогах і консолідації кращого досвіду з світової практики державного управління.

Досліджуючи онтологію механізмів державного управління, можна зробити висновок про виключно широкий світогляд мислителів, вчених, які закладали основи цієї науки. Ці фундатори науки державного управління проводили свої дослідження, розглядаючи історичні, географічні, соціальні, філософські, економічні аспекти проблеми створення ефективних механізмів державного управління.

Безумовно, перші дослідження в цій області не торкалися механізмів у тому розумінні, яке сформувалося в сучасній науці. Методологічна основа досліджень була більш розрізненою і розглядала різні сфери державного управління у відповідності з основною науковою та професійною спеціалізацією конкретного вченого. Лише формування тепер цілісної науки державного управління дозволило об'єднати різні погляди в комплексну систему.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Серед перших європейських мислителів, які всерйоз задумалися над проблемами створення ефективної держави слід виділити таких: Томас Мор, Томазо Кампанелла, Анрі де Сен-Сімон, Джерард Уінстенлі, Габріель де Маблі, Мореллі, Грахх Бабеф, Шарль Фур'є, Роберт Оуен. Як рівного в цій плеяді необхідно виділити вітчизняного українського мислителя Григорія Сковороду.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є формування наукового концепту створення підходів до визначення механізмів державного управління та значення здоров'я людини на основі праць вчених, дослідження яких складають базу методологічних основ сучасної науки державного управління

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У загальноприйнятому розумінні історії науки Томас Мор сприймається як перший учений після Середньовіччя, який розглядав питання справедливого устрою держави. Серед основних положень його теорії державного устрою відображеної в знаменитій "Утопії", написаної в 1516 р слід виділити такі: регулювання монопольної діяльності, знищення власності як основи справедливого розподілу, об'єктивне призначення на посади — "щоб посади не випрошувалися і не купувалися за мзду" [1, с. 53—78], вибори керівників і їх періодичність — "кожні тридцять господарств щорічно обирають собі посадову особу, яку... називають... вони філархом. Над десятима філархами з їхніми господарствами стоїть конкретна людина... — протофіларх" [1, с. 53—78]. Пріоритет в економіці віддавався сільському господарству, необхідно так само виділити проголошений автором справедливий розподіл праці між чоловіками і жінками, проведення активної антикорупційної політики держави. Томас Мор виділяє цю характеристику держави як одну з основних. Аналізуючи свій досвід вивчення інших держав світу, автор зазначає, що: "не зустрів я нічого, крім змови багатих, під приводом і під ім'ям держави думаючих про свої вигоди. Вони пригадують і вигадують всі шляхи і способи, щоб, по-перше, не боячись втрати, зуміти втримати те, що вони самі накопили згубними хитрощами, а потім — для того, щоб відкупити для себе працю всіх бідних людей і скористатися нею, заплативши за неї якомога дешевше" [1, с. 53—78].

Значну частину дослідження присвятив Томас Мор справедливому соціальному устрою держави. Його думки стали основою для майбутніх досліджень науковців тієї епохи. Є доцільним відзначити велику роль, яку

відводив вчений охороні здоров'я в державі майбутнього: "перша турбота, однак, про хворих, яких лікують у громадських притулках. Ці притулки так влаштовані і так повні всім, що треба для здоров'я, так ніжно й турботливо піклуються там про хворих, настільки досвідчені лікарі знаходяться там весь час, що — хоча нікого туди і не відсилають проти волі, проте, немає у всьому місті, хто, страждаючи від хвороби, не волів би лежати там, ніж у себе вдома" [1, с. 53—78].

Одним з апологетів теорії справедливої держави Томаса Мора був Томазо Кампанелла. У своєму творі "Місто Сонця", яке було написано в 1637 році він представив свою модель щасливої і справедливої держави, яку помістив на відміну від Мора не в невідомих далях, а в конкретному місці — на острові, який зараз носить назву Шрі Ланка. На картах Середньовіччя вчені-географи помилково зображали екватор, який проходить через цей острів. Це дало назву книзі. Томазо Кампанелла в меншій мірі описував соціальний устрій і механізми управління державою ніж Томас Мор, проте і він виділили такі риси функціонування справедливого суспільства, як професійна підготовка до всіх професій починаючи зі школи, необхідність подолання корупції і справедливий розподіл праці між чоловіками і жінками. Наприклад, він вказував, що "хоча їм і нізвідки робити один одному ніяких подарунків, — тому що все, чого вони потребують, вони отримують від громади, і посадові особи ретельно стежать за тим, щоб ніхто не отримував більше, ніж йому слід" [2, с. 82—100]. Томазо Кампанелла також приділяв увагу розвитку особистості і наголошував на необхідності впливу системи охорони здоров'я на життя людини: "вони ретельно розрізняють корисну і шкідливу їжу і харчуються відповідно до вимог медицини" [2, с. 82—100].

Жан-Жак Руссо — франко-швейцарський філософ, письменник і мислитель епохи Просвітництва. Також музикознавець, композитор і ботанік. Найвидатніший представник сентименталізму. Його називають предтечею Великої французької революції. Він проповідував "повернення до природи" і закликав до встановлення повної соціальної рівності [3]. У своєму найвідомішому творі "Суспільний договір", що вийшов у світ в 1762 р. автор висловлює такі думки, які були покладені пізніше в основу демократичних моделей державного управління:

- суверенітет народу в державному управлінні є абсолютним, непогрішним, невідчужуваним, неподільним;
- народ делегує свої суверенітет уряду з метою організації державного управління;
- верховна влада повинна мати певні межі;
- правління повинні бути розподілені (гілки влади);
- законодавчі системи різних країн можуть відрізнятися;
- форми державного управління можуть мати національну специфіку;
- політичний організм так само смертний, як і людський;
- неприпустиме захоплення влади;
- загальна воля є чільною і незаперечною [3].

Таким чином, ми можемо побачити, що Ж.Ж. Руссо систематизував основні уявлення і реальні досягнення

демократичного устрою суспільства, які були досягнуті як за часів Греції і Риму, так і в сучасних йому системах державного управління. Його праці вплинули на формування в Європі нового державного устрою, зокрема, вважається, що введення системи референдумів у державному управлінні європейських держав було прямим наслідком праць автора.

Одним з основних громадських діячів і мислителів енциклопедичного масштабу, який зробив величезний вплив на розвиток гуманістичних поглядів людства і створював свої моделі управління державою був французький дворянин Анрі де Сен-Сімон.

У своїй теорії державного управління Анрі де Сен-Сімон виділяв такі актуальні для сьогодення риси: необхідність вивчення історії технічного прогресу і підкреслював важливість розвитку технічного прогресу для розвитку суспільства, необхідність знищення привілеїв по праву народження і перехід до нової демократичної моделі розвитку суспільства, проголошував наукові підходи в управлінні, зокрема, в питаннях виявлення криз і шляхів їх подолання, розвиток освіти в сфері наук про людину з метою вивчення і задоволення потреб людини, поліпшення її здоров'я. "Наука про людину, заснована на фізіологічних знаннях, буде включена в народну освіту, і ті, які будуть вигодовані цієї наукової їжею, досягнувши зрілого віку, будуть користуватися при розгляді політичних питань методом, вживаним в інших галузях фізики в застосуванні до відповідних явищ" [4, с. 214—237].

У сфері державного управління необхідно особливо відзначити передбачення Сен-Симона щодо регіонального об'єднання європейських держав в єдину спільноту наднаціонального рівня — Європейський Союз. Зокрема він вказував: "Результатом цих праць буде реорганізація європейського суспільства за допомогою особливої установи, загальної для всіх народів, які його складають. Ця установа, залежно від ступеня освіти кожного народу, буде представлятися йому науковою або релігійною, але вона у всякому разі матиме позитивну політичну дію в приборканні честолюбства народів і королів" [4, с. 214—237]. Виходячи з оригінального тексту, можна припустити, що Сен-Сімон розумів відмінності в рівні економічного розвитку держав, їх політичного устрою, основної релігії, яка сповідується народом, але при цьому вважав об'єднання Європи можливим.

Актуальним на сьогодні є припущення Сен-Симона про можливість такої моделі державного управління, як "сервісна держава". Як відомо, на сьогодні сервісна держава характеризується такими рисами: соціальна спрямованість його цілей (їх безпосередній зв'язок з найважливішими для об'єкта державного управління потребами та інтересами); результативність його впливу на об'єкт управління (тобто обов'язковість досягнення соціально обумовлених цілей); встановлення в якості основного (домінуючого) показника ефективності систем публічного управління "задоволеність громадян якістю пропонованих їм державних і муніципальних послуг"; відкритість і чуйність державної служби"; прозорість адміністративних процедур; високий ступінь довіри населення до влади та її підтримка з боку су-

спільства; створення комфортних умов для отримання громадянами послуг.

До таких стандартів діяльності держави прагнув Сен-Сімон. У своїх працях він зазначав, що "уряди не будуть більше управляти людьми, їх обов'язок обмежиться лише усуненням всього того, що заважає корисним роботам. Вони будуть мати в своєму розпорядженні мало влади і мало грошей, так як трохи влади і трохи грошей досить для того, щоб досягти мети" [4, с. 214—237].

Ще одна характеристика механізмів державного управління, яка була дана Сен-Симоном і набагато випередила свій час — це важливість впливу інститутів на державне управління. Політико-економічні особливості устрою держави він трактував через поняття "інститут": "звичайно, форма парламентського уряду вельми краща перед усіма іншими, але це є тільки форма, а установа власності — суть; саме цей інститут служить підставою суспільного будинку" [4, с. 214—237]. Вважається, що засновником інституціоналізму є Торстен Веблен, який в 1899 році написав книгу "Теорія дозвольного класу: економічне дослідження інституцій", а термін "інституціональна економіка був визначений в 1919 році Уолтоном Гамільтоном. Сен-Сімон набагато раніше оперував цим поняттям і безумовно його думки вплинули на дослідження в цій області вчених більш пізнього часу. Так, щодо королівської влади в роботі "Катехізіс промисловців" в 1824 році він дуже чітко описав її концепцію як інститут: "інститут королівської влади має загальний характер, який відрізняє його і ставить його вище всіх інших інститутів. Його існування не пов'язане ні з якою політичною системою взагалі. Цей інститут буде підходити однаково до всіх систем соціальної організації, встановлення яких може вимагати прогрес цивілізації" [4, с. 214—237].

З плеяди мислителів-гуманістів, які працювали над питаннями державного устрою необхідно виділити М.Г. Чернишевського. Серед маловідомих тез його світоглядної системи слід виділити роздуми про провідну роль країн Європи, які були передбаченням передової ролі цього регіону в розвитку національних демократій і інтеграційних процесів. М.Г. Чернишевський в роботі "Про причини падіння Риму", написаної в 1861 році, міркував: "у Європи свій розум в голові, і розум набагато більш розвинений, ніж у нас, і вчиться їй у нас нічому, і допомоги нашої не потрібно їй; і те, що існує у нас, за звичаєм, незадовільно для її більш розвинених потреб, більш удосконаленої техніки; а для нас самих цей звичай поки ще дуже добрий, а коли знадобиться нам краще устрій, його введення буде значно полегшено існуванням колишнього звичаю... Крім общинного землеволодіння, неможливо було самим старанним мрійникам відкрити в нашому громадському і приватному побуті жодної установи або хоча б паростку установи для визначення... поновлення старої Європи нашою свіжою допомогою. Рано, дуже рано заговорили ви про старезності західних народів: вони ще тільки починають жити" [5, с. 431—470].

Доводячи переваги колективізму, історично заснованого на общинних формах володіння землею і способах її обробки, М.Г. Чернишевський проте відзначав великий потенціал європейської системи управління,

заснованої на передових технологіях, розвинених інститутах державного управління, спільної європейської історії і традиціях державного управління.

Серед мислителів України, які намагалися гуманізувати уявлення про людину і державу слід виділити Григорія Сковороду. Його світоглядна концепція "Дві натури і три світи" дає цілісне культурологічне і філософське уявлення про устрій світу і місце людини в цьому світі. Найближче підходить Г. Сковорода до ідей гармонійного існування людини в світі в описі другого світу людини — мікрокосмі. В осягненні мікрокосму Г. Сковорода задається питанням і відповідає на нього: "А що ж таке людина? Що б воно не було: справа чи дія, чи слово — все те порожня пуста, якщо воно не отримало події своєї в самій людині... Вся різна плоть, вся незмірна незліченність і видимість стікається в людині і пожирає в людині... все, що там тільки називається, навіть до останньої межі, до крихітної точки — все волею зобов'язано на виконання прийти в самій людині" [6].

Ще одним досягненням Г. Сковороди у вивченні ролі людини в суспільстві були його дослідження про природу здоров'я людини. Г. Сковорода ставить питання про душевне і тілесне здоров'я: "Тілесне здоров'я не що інше є, як рівновага і згода вогню, води, повітря і землі, а упокорення бунтівників її думок, є здоров'я душі і життя вічне" [6]. Незважаючи на те, що висловлювання Г. Сковороди в цьому контексті носили дуже теоретичний характер, проте сама їх постановка як філософської концепції була на той час революційною і підкреслювала роль людини, особистості в житті суспільства, піднімала уявлення про людину як про суб'єкта, навколо якого має будуватися життя суспільства.

У процесі проведення дослідження побудови сучасних механізмів державного управління доцільно розглянути вплив на це питання вчених, які представляють економічну школу. До класиків економічної науки, які зробили найбільший вплив на формування механізмів державного управління та їх найближчих послідовників слід віднести Адама Сміта, Давида Рікардо, Карла Маркса, Олексія Гастева, Михайла Туган-Барановського, Пола Самуельсона, Йосипа Шумпетера, Якова Ковалю, Фрідріха Якова фон Хайєка, Василя Леонтьєва, Мілтона Фрідмана, Джеймса Тобіна, Віктора Глушкова.

Завдяки науковій діяльності цих авторів теорія державного управління та його складова частина — вчення про механізми державного управління збагатилися такими положеннями як розуміння економічних взаємовідносин на основі вартості, методи формування вартості, ефективність міжнародної торгівлі, використання кількісних методів, методів прогнозування, обчислювальної техніки в управлінні державою, обґрунтування економічного зростання і підходів до вивчення економічних процесів в державі, розробка конструкції теорії грошей і економічних коливань і аналіз взаємозалежності економічних, соціальних та інституціональних явищ, аналіз споживання, історії грошового обігу і розробки монетарної теорії, а також практичний показ складності політики економічної стабілізації.

Ці та багато інших досягнень вчених економічного спрямування вплинули на існуючу нині концепцію формування і використання механізмів державного управ-

ління. Слід зазначити, що серед найбільших вчених-економістів класичної школи були яскраві представники, творчість яких була пов'язана з українською наукою — Семен Кузнец, Йосип Шумпетер, Михайло Туган-Барановський, Віктор Глушков.

Якщо узагальнити досягнення науковців минулих часів з точки зору сучасної методології визначення та класифікації механізмів державного управління, які розглядаються в тому числі як економічні, мотиваційні, організаційні, політичні, правові, то необхідно визначити відповідні положення наукових шкіл. До економічних елементів системи державного управління відносяться: розуміння економічних взаємовідносин на основі вартості, методи формування вартості, ефективність міжнародної торгівлі, обґрунтування економічного росту та підходів до вивчення економічних процесів в державі, розробка теорії грошей і економічних коливань і глибокий аналіз взаємозалежності економічних, соціальних та інституціональних явищ, аналіз споживання, історії грошового обігу і розробка монетарної теорії, а також практичний показ складності політики економічної стабілізації (А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс, А. Гастев, М. Туган-Барановський, П. Самуельсон, Й. Шумпетер, Я. Кузнец, Ф.Я. фон Хайек, В. Леонтьєв, М. Фрідман, Д. Тобін).

До мотиваційних підходів відносяться: необхідність подолання корупції, процеси європейської інтеграції та визнання передових позицій європейської цивілізації в багатьох напрямках функціонування механізму державного управління. Як важливий фактор досягнення соціальних цілей державного управління автори називали досягнення тілесного і духовного здоров'я (Т. Мор, Т. Кампанелла, Г. Сковорода, А. де Сен-Сімон, М. Чернышевський).

До організаційних підходів відноситься: використання кількісних методів, методів прогнозування, обчислювальної техніки в управлінні державою, виборність форм управління, визнання національної специфіки форм державного управління, вплив інституційних утворень на державне управління, проголошення принципів сервісної держави, діяльність якого спрямована на досягнення соціальних цілей (В. Глушков, А. де Сен-Сімон, Ж. Ж. Руссо).

До політичних підходів відносяться такі: визнання суверенітету народу в державному управлінні абсолютним, непогрішним, невідчужуваним, неподільним, делегування цього суверенітету уряду з метою організації державного управління, обмеження повноважень верховної влади, визнання термінів виборності органів державного управління (Ж.Ж. Руссо, А. де Сен-Сімон).

До правових підходів відносяться такі: розподіл правління (гілки влади), відміну законодавчих систем різних країн, визнання загальної волі як чільної і неперечною (Ж. Руссо, А. де Сен-Сімон).

ВИСНОВКИ

Підводячи підсумки дослідження концепту формування наукової методології механізмів державного управління, слід визначити, що досліджуючи онтологію механізмів державного управління необхідно спиратися на науковців — класиків, що мають виключно широкий світогляд та закладали основи цієї науки. Ці фун-

датори науки державного управління проводили свої дослідження, розглядаючи історичні, географічні, соціальні, філософські, економічні аспекти проблеми створення ефективних механізмів державного управління. Серед перших європейських мислителів, які всерйоз задумалися над проблемами створення ефективної держави слід виокремити таких як Томас Мор, Томазо Кампанелла, Анрі де Сен-Сімон, Джерард Уінстенлі, Габріель де Маблі, Мореллі, Грахх Бабеф, Шарль Фур'є, Роберт Оуен. Як рівного в цій плеяді необхідно виділити вітчизняного українського мислителя Григорія Скороду.

У процесі проведення дослідження побудови сучасних механізмів державного управління доцільно розглянути вплив на це питання вчених, які представляють економічну школу. До класиків економічної науки, які зробили найбільший вплив на формування механізмів державного управління та їх найближчих послідовників слід віднести Адама Сміта, Давида Рікардо, Карла Маркса, Олексія Гастева, Михайла Туган-Барановського, Пола Самуельсона, Йосипа Шумпетера, Якова Ковалю, Фрідріха Якова фон Хайєка, Василя Леонтьєва, Мілтона Фрідмана, Джеймса Тобіна, Віктора Глушкова.

Література:

1. Мор Т. Утопия. Утопический социализм. Хрестоматия / Под ред. А.И. Володина. — Москва, 1982. С. 53—78.
2. Капанелла Т. Город солнца. Утопический социализм. Хрестоматия / Под ред. А.И. Володина. — Москва, 1982. С. 82—100.
3. Жан Жак Руссо. Об общественном договоре. Трактаты / Пер. с фр. — Москва. "КАНОН-пресс", "Кучково поле", 1998. — 416 с.
4. Анри де Сен-Симон. Тексты. Утопический социализм. Хрестоматия / Под ред. А.И. Володин. — Москва, 1982. С. 214—237.
5. Чернышевский Н.Г. Тексты. Утопический социализм. Хрестоматия. /под ред. А.И. Володина. — Москва, 1982. С. 431—470.
6. Ушкалов Л.В. Сковорода: семінарій. — Харків. Майдан, 2004. — 776 с.

References:

1. Mor, T. (1982), "Utopia", Utopicheskij socializm. Hrestomatija [Utopian socialism. Reader], Moscow, Russia, pp. 53—78.
  2. Kapanella, T. (1982), "City of the sun", Utopicheskij socializm. Hrestomatija [Utopian socialism. Reader], Moscow, Russia, pp. 82—100.
  3. Zhan Zhak Russo (1998), Ob obshhestvennom dogovore. Traktaty [On the social contract. Treatises], "KANON-press", "Kuchkovo pole", Moscow, Russia.
  4. Anri de Sen-Simon (1982), "Texts", Utopicheskij socializm. Hrestomatija [Utopian socialism. Reader], Moscow, Russia, pp. 214—237.
  5. Chernyshevskij, N.G. (1982), "Texts", Utopicheskij socializm. Hrestomatija [Utopian socialism. Reader], Moscow, Russia, pp. 431—470.
  6. Ushkalov, L.V. (2004), Skovoroda: seminarij [Frying pan: seminary], Majdan, Kharkiv, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 09.07.2019 р.